

Valoroasa monografie a Corneliiei Bodea este întemeiată pe bibliografia problemei, dar totodată, pe un fond bogat de documente inedite, unele de o importanță deosebită. *Actul de unire și independență și Osibitul act de numirea suveranului rumânilor*, amîndouă datînd din noiembrie 1838, constituie astfel documente de bază pentru cunoașterea ideologiei lui I. Cîmpineanu și a mișcării sale. În marea lor majoritate documentele din anexa volumului sînt scrisori schimbate în anii 1838—1849 de fruntașii luptei de eliberare socială și națională a poporului român. Autoarea a avut grija de a cuprinde în această anexă piese documentare provenind de la personalități de vază și care demonstrează totodată strînsul și neîntreruptul flux cultural și politic între cele trei țări.

Editată în reușite condiții tehnice, lucrarea prezentată cuprinde, de asemenea, un număr de ilustrații și facsimile, iar la sfîrșit, un minuțios indice.

Monografia *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849* contribuie la înțelegerea evenimentelor din deceniul următor — al șaselea — din secolul al XIX-lea, cînd lupta românilor pentru unitate a început să se concretizeze și cînd a fost realizată prima etapă a făuririi statului național prin Unirea Moldovei și Țării Românești. Lucrarea tratează una din problemele dominante ale secolului trecut, în baza unei ample documentații și reușește să aducă prețioase elemente noi în procesul cunoașterii istoriei României moderne.

DAN BERINDEI

CAMIL MUREȘAN, *Imperiul britanic*, Ed. Științifică, București, 1967, 501 pagini + 8 hărți

Cartea ce urmează a fi recenzată tratează o problemă extrem de importantă cuprinzînd, de drept și de fapt, însăși istoria apariției, dezvoltării și mortificării capitalismului.

Căci aceasta este evoluția nașterii, creșterii, maturității și prăbușirii în zilele noastre a imperiului britanic.

Autorul a realizat o lucrare remarcabilă ale cărei greutăți au fost, în linii generale, trecute cu succes datorită în primul rînd cunoașterii aprofundate a materialului bibliografic. Este adevărat că lucrul acesta și-a avut și inversul său în materialul adesea prea încărcat care nu a lipsit anumite părți ale lucrării de o aglomerare de date greu de inhibat de către cititorul neavizat. Lucrarea are patru părți :

1. Vechiul imperiu (p. 9—153)
2. Noul imperiu (p. 153—267)
3. Imperiul imperialist (p. 267—365)
4. Declinul (p. 365—462)

Paginile 463—494 cuprind un rezumat succint în limbile engleză, franceză și rusă (p. 435—448), o bibliografie pe probleme (p. 449—462), un indice de persoane (p. 463—476) și unul de numiri (p. 477—494).

Prima parte analizează problema nașterii imperiului englez, ale cărui începuturi destul de timide au prins consistență pe măsura dezvoltării relațiilor de producție capitaliste pe teritoriul Angliei. Am putea să considerăm ca premiză perioada Tudorilor, urmînd ca revoluția burgheză din Anglia să-i dea forță și extensiune. Ceea ce remarcă, pe bună dreptate autorul, este faptul că expansiunea inițială a fost opera unor grupuri de afaceriști sau a unor companii comerciale în baza drepturilor obținute din partea coroanei engleze. Într-o epocă de intensă acumulare capitalistă, ale cărei pînghii importante au fost în parte comerțul cu sclavi negri și pirateria, dezvoltarea industriei manufacturiene a cunoscut un vizibil salt. Mărfurile engleze au devenit, datorită temerității și avidității negustorilor englezi, unul din factorii principali ai impulsului expansiv britanic. În afară de această situație nu trebuie scăpat din vedere faptul că politica exclusivistă a bisericii anglicane sau catolice, împotriva puritanismului și calvinismului, sprijinită adesea de monarhie, a canalizat speranțele celor urmăriți spre „lumea nouă”, în care urmau să găsească căpătuirea și liniștea, punînd astfel bazele unui șuvoi neînecat de emigranți a cărui forță numerică a sporit neconținut o dată cu trecerea anilor. Astfel vor apărea primele colonii engleze din America de Nord, pe bună dreptate numite de autor „de emigrație”. Aceasta spre a le diferenția de cele de „exploatare” în care colonialiștii englezi nemaitrebuind să țină seama de existența unor coloniști albi și încă mulți de origine engleză, aplicau cele mai groaznice mijloace represive pentru obținerea unor cîștiguri maxime (p. 11—38).

Revoluția engleză a dat un impuls remarcabil expansiunii engleze, cu atît mai mult cu cît de-acum înainte, statul intervine tot mai activ, asumîndu-și nu numai rolul de apărător și stimulator, dar și pe cel de organizator direct.

Remarca judicioasă a autorului în acest sens își găsește aplicabilitate și veridicitate în lumina datelor culese cu grijă și pricepere. Victoria revoluției a însemnat victoria noii clase — burghezia și a aliatului său principal — noua nobilime.

De aici o nouă etapă „în metodele coloniale ale Angliei determinată de noul caracter de clasă al statului devenit burghez”. Asistăm astfel, concretizează admirabil autorul „nu numai la nașterea unui nou sens al responsabilității guvernamentale față de comerț, ci și la asumarea unei noi responsabilități a statului față de posesiunile coloniale” (p. 53). Este apariția, după cum îi spun istoricii englezi, a *noului imperiu*.

Cu ocuparea Jamaicai (mai 1655) devenită de la început colonie de stat, administrată direct de guvern, putem considera etapa a doua ca începută. Bazîndu-se pe o forță industrială tot mai mare, burghezia engleză a pășit la nimicirea principalilor săi rivali: Spania, Portugalia și Olanda. Prin acțiuni militare viguroase, englezii au obținut, îndeosebi pe mare, o serie de succese răsunătoare. Tratatetele de pace încheiate cu cele trei puteri au consacrat victoria Angliei. De aici o libertate sporită de acțiune, plus ușurări comerciale pentru negustorii englezi în Brazilia, India și Africa de vest (p. 53). Restaurația Stuartilor, din 1660, nu numai că nu a schimbat cuceririle pe plan economic ale revoluției, ci le-a adîncit. Crearea în 1696 a „Departamentului Comerțului și Plantațiilor” a însemnat un moment hotărîtor în „procesul de încadrare a coloniilor în schema definită a politicii economice mercantiliste a statului” (p. 57). De aici o politică de gîtuire a oricărui încercări a coloniilor de a produce mărfuri ce ar fi putut concura pe cele ale metropolei, coloniile, mai ales cele de plantații din regiunea tropicală, urmînd a constitui, prin articolele produse, surse permanente de cîștig necesare menținerii unei balanțe active a Angliei. Acest fapt explică de ce erau neglijate coloniile de emigrație,

a căror dezvoltare capitalistă venea în contradicție cu principiile mercantilismului englez. Din această cauză, se arată în lucrare, mai deverme sau mai firziu, coloniile engleze din America de Nord vor intra în conflict cu Anglia, fapt pe care un om de stat englez îl consemna cu amărăciune încă din 1671 (p. 58).

Dar atenția nu rămâne concentrată numai la emisfera occidentală. Compania Indiilor Orientale, înființată în 1600, și-a îndreptat vasele către emisfera răsăriteană. De la simple expediții menite să aducă în Anglia prețioasele mirodenii, se trece la acapararea de puncte de sprijin pe coastele indiene și în arhipelagul indonezian. Este adevărat că atenția va fi îndreptată cu osebire spre India, care oferea Companiei excepționale posibilități de câștig. Începutul a fost modest, mai ales că trebuia înfrîntă rezistența portughezilor. Cu factoreria de la Surat (1612) englezii încep lungul drum al cuceririi întregului teritoriu indian. De acum înainte lucrurile se leagă. Importanța crescîndă a Indiei atrage în orbita atenției guvernului englez și continentul african. De la ocuparea insulei Sf. Elena (1659) pînă la pătrunderea tot mai masivă în continentul negru nu au trecut prea mulți ani. Anglia începea treptat să cuprindă, după cum se spunea, cu brațele sale gigantice lumea întreagă, transformînd popoarele în supușii săi.

Pentru ca drumul expansiunii coloniale engleze să cunoască extensiunea sa maximă era necesară înfrîngerea Franței, ultimul și cel mai periculos adversar. Primul pas a fost realizat în 1763. Pacea de la Paris, consemnînd înfrîngerea franceză, a adus Angliei un vast teritoriu în emisfera occidentală: Canada. Existența în această țară a unui mare număr de francezi a ridicat, de la început, greutăți și a cerut guvernului englez adoptarea unei politici deosebit de ponderată.

„Canada Act” (1791) introducea sistemul politic consacrat: guvernator și consiliu, organe numite, adunare legislativă aleasă pe bază de cens (p. 93—94). Atmosfera senină în care avea loc expansiunea colonială engleză a fost tulburată de conflictul dintre metropolă și coloniile sale din America de Nord. Deși victoria coloniștilor americani a însemnat o gravă lovitură adusă puterii engleze, Anglia și-a revenit destul de repede. Revoluția industrială începută în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a ajutat mult la aceasta. Trecerea de la industria manufacturieră la cea de fabrică a avut consecințe remarcabile, întreaga societate engleză suferind transformări structurale. Au luat ființă cele două clase principale ale epocii moderne: burghezia și proletariatul. Populația rurală a scăzut vertiginos în vreme ce a sporit cu repeziciune cea urbană. Gigantice întreprinderi industriale au strîns între zidurile lor un număr tot mai mare de muncitori. Organizarea acestora a prins forme distincte, ea devenind treptat parte importantă în activitatea politică a țării. Mărfurile engleze invadează lumea întreagă. La sfîrșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea Anglia devenise „fabrica lumii”. Din această cauză insula engleză nu numai că rezista tuturor atacurilor burgheziei franceze, care și-a găsit în Napoleon I unul dintre cei mai geniali exponenți ai intereselor sale, dar repurtează final victoria (p. 131—146). După congresul de la Viena (1814—1815), Anglia își îndreaptă tot mai mult privirile spre emisfera răsăriteană, începînd în același timp tonarea mai insistentă a Africii. Ceea ce este de remarcat este faptul că acumularea unor uriașe bogății în miinile burgheziei engleze, mai ales după 1840, a dus la o liberalizare a politicii interne și externe. Neavînd rival în lume, Anglia își putea permite gesturi de bunăvoință. În lumina acestei situații poate fi înțeles procesul de liberalizare în relațiile metropolei mai ales cu acele regiuni ce reprezintă colonii de emigrație, cu atît mai mult cu cît la tarife vamale scăzute, pentru ambele sensuri, metropolă-colonii,

nu putea nimeni concura cu industria engleză (p. 157—159). Noua linie, a liber-schimbului, era plină de avantaje pentru Anglia. În asemenea situație se putea acorda auto-governarea unor colonii, cu atât mai mult cu cât preluau și o parte din sarcini, în condițiile preponderenței în continuare a intereselor britanice. Prima experiență o va face Canada. Se acordă în cadrul noii linii o importanță tot mai mare Indiei. Autorul face o excepțională analiză raporturilor anglo-indiene plecând de la tezele marxiste de bază (p. 165—168). Sînt prezentate sugestiv rezultatele invaziei țesăturilor engleze în India, singura „revoluție socială” suferită de această țară în secolul al XIX-lea, care a dus la destrămarea vechilor relații, lăsînd o cale mai largă transformărilor în sens capitalist.

Sînt prezentate în legătură cu așa-numita „democratizare” a sistemului de guvernămînt în unele colonii date interesante despre Australia și Noua Zeelandă (p. 197—204), cu privire la dezvoltarea Coloniei Capului și relațiile sale cu republicile bure, Transvaal și Orange (p. 204—210). Nu este scăpată din vedere nici situația din Africa occidentală și orientală, în ciuda unei stări apreciată ca „acalmie” (p. 213), și a unei înaintări lente lipsită de spectaculos.

Situația aceasta caracterizează și epoca ce începe cu sfîrșitul revoluției industriale (1848) și se termină o dată cu sfîrșitul hegemoniei Angliei pe plan mondial (1870—1874), tratată în carte sub titlul: *Imperiul liberal*. Este interesant de semnalat că tocmai acum, în epoca maximei puteri a Angliei, cînd era dispusă să procedeze cu mai multă pondere în problema colonială, izbucnesc unele din cele mai mari mișcări de rezistență. Astfel este tratată în cauzele sale, desfășurare și consecințe, marea răscoală a șipailor din India (1857—1859), care obligă guvernul englez să preia direct conducerea, desființînd la 2 august 1858 Compania Indiilor Orientale. Este îmbunătățit sistemul juridic prin promulgarea unor noi coduri de procedură în problemele civile (1859), penale (1861) și criminale. Se accelerează pătrunderea elementelor indiene în serviciul civil, în vreme ce se diversifică și nuanțează metodele de luptă împotriva dominației britanice (p. 224—241.). Se acceptă federalizarea Canadei. În acest sens se votează la 28 martie 1867 „British North America Act”, (p. 244—250). Descoperirea unor zăcăminte de diamante în Africa, a aurului în Australia face ca atenția capitaliștilor englezi să crească. Infiltrarea lor în Africa se face mai simțită (p. 254—258), în vreme ce în Australia și Noua-Zeelandă se întăresc tendințele ciberatoare. Aceasta cu atât mai mult — arată autorul — cu cât, în 1865, parlamentul englez votînd „Actul de validitate a legilor coloniale” reafirmase recunoașterea „competenței organelor legislative ale tuturor coloniilor în problemele care le priveau” (p. 258—265).

Ultimele două părți intitulate *Imperiul imperialist* și *Declinul* (p. 267—433) se ocupă de o perioadă largă, care începe cu anul 1874 și se termină în zilele noastre. Deși te aștepți, date fiind problemele și importanța lor, la un număr sporit de pagini, observi că cele două părți însumează doar 166 de pagini față de cele 267 anterioare. Terminarea procesului de unificare a Germaniei (lucru ce trebuia amintit de autor) prin zdrobirea Franței imperiului al doilea, condițiile înrobitoare impuse prin pacea de la Frankfurt pe Main (10 mai 1871) a permis pe de o parte o dezvoltare impetuoasă și rapidă a primului imperiu german, care a reușit în cursul revoluției sale industriale să ajungă și să întrecă vechi țări capitaliste cum era Anglia, pe de altă parte să creeze, prin răpirea Alsaciei și Lorenei, un motiv permanent de discordie, care mai devreme sau mai tîrziu urma să ducă la un război de revanșă. În plus concurența germană, cea a S.U.A., Japoniei și a altor țări capitaliste aflate în plină revoluție industrială a pus capăt domi-

nației engleze în lume, obligînd-o, după 1874, la o totală reconsiderare a politicii sale interne și externe. Perioada de trecere de la capitalismul „liber” la imperialism (1874—1900) este din această cauză etapa cea mai dificilă, caracterizată printr-o recrudescență colonială de o violență deosebită, unită pe plan intern cu o ofensivă patronală antimuncitorească de vaste proporții, menită să arunce o parte din piedici pe spatele clasei muncitoare engleze, a cărei combativitate, îndeosebi după 1884, a sporit considerabil.

Anglia, dispunînd încă de forțe uriașe, dezlănțuie bătălia Africii, continent cu mari disponibilități teritoriale, enorm de bogate, încercînd să realizeze un hinterland englez de la un capăt la celălalt al continentului negru, conform lozincii *Cairo-Cap* lansată de Cecil Rhodes, unul din cei mai înverșunați exponenți ai expansiunii coloniale engleze. Problemelor Africii le sînt acordate din această cauză numeroase pagini. Începutul a fost făcut prin cumpărarea în 1875 a acțiunilor Canalului de Suez deținute de către viceregele Egiptului. Cele 176.602 acțiuni cumpărate de către Disraeli constituiau, în ciuda tuturor datoriilor ce grefau asupra lor, *pașetul de control*, care dădea Angliei o poziție extrem de puternică în cadrul consiliului de administrație al Canalului de Suez, calea cea mai rapidă și lesnicioasă spre colonia cea mai importantă: India.

Dar intențiile colonialiste germane în Maghreb, în Africa orientală și occidentală, apariția Kaiserului în Turcia și Palestina în cadrul politicii celor 3 B. — despre care autorul trebuia să menționeze — erau factori care nelinișteau adînc în primul rînd colonialismul englez. Adăugăm la acestea și cererile tot mai dese cu privire la o reîmpărțire a coloniilor strigate pe toate tonurile de pangermaniști. Devenise limpede pentru Anglia și Franța faptul că disensiunile dintre ele erau de mai mică importanță față de primejdia pe care o reprezenta pentru amîndouă imperialismul german, principalul lor adversar. De aici necesitatea unei urgente împărțiri a sferelor de influență în Africa pentru a putea apoi să se consacre în voie pregătirii războiului împotriva Germaniei.

În lumina acestor fapte analiza evoluției relațiilor anglo-franceze s-ar fi cerut mult mai adîncite, lucru care ar fi făcut să fie mai clare unele reticențe „africane” ale Franței. Retrăgerea trupelor căpitanului Marchand de la *Fachoda* (1898) a ușurat calea spre semnarea în 1904 a „Antantei cordiale” ale cărei clauze secrete dădeau Egiptul Angliei, lăsînd în schimb Marocul în interiorul sferei de influență franceză. Referindu-se în special la aceste momente, Lenin spunea: „Ei împart Africa. Ei se pregătesc de război împotriva Germaniei” sau pe limbajul revanșarzilor francezi se dădeau piramidele Egiptului în schimbul catedralei din Strasbourg. Se dau în continuare date despre evoluția raporturilor cu dominioanele, cu India, cu regiunile Extremului Orient. Se schițează încă de pe acum o strîngere a relațiilor dominioane-metropolă, viitorul Commonwealth, în realitate o adevărată alianță a burgheziilor respective, menită să frîneze mai ușor combativitatea în creștere a proletariatului propriu. De aici rectificări și cedări din ambele părți. Aceasta cu atît mai mult cu cît lupta împotriva exploatării coloniale engleze a căpătat în unele colonii, în preajma primului război mondial imperialist, forme mai ascuțite. Pe această linie un loc important este acordat în lucrare situației din India.

Primul război mondial a adîncit conflictele. Aureola Angliei victorioase era adumbrită de realități. Puterea engleză era de domeniul trecutului. În fața Angliei trecuse umbra tot mai puternică și amenințătoare a S.U.A., adevăratul profitor al războiului. Dar în același timp sfîrșitul războiului a consemnat victoria Marii Revoluții Socialiste

din Rusia, nașterea primului stat al proletariatului și țărănimii. Evenimentul cu rezonanțe epocale nu a fost unic. El este legat de creșterea activității proletariatului în țările lumii capitaliste, inclusiv Anglia, de înființarea partidelor comuniste și socialiste. Asupra acestei probleme, esențială prin consecințe, trebuia mai mult insistat în lucrare. De aici necesitatea trecerii la o altă formulă organizatorică care să facă exploatarea mai ușor de suportat. Termenul de *Commonwealth* care inițial se aplica doar grupului de țări cu populație dominantă engleză și care urma în intențiile creatorilor să împartă dificultățile și răspunderile Angliei și asupra altora, în privința dominației asupra imperiului, punând astfel bazele unui grup de stat privilegiate, s-a impus final. Este adevărat că intențiile, bine gândite, nu au putut însă frâna un proces legic care, mai devreme sau mai târziu, trebuia să pună capăt imperiului colonial englez, transformând fostele colonii în țări independente. Cel de al doilea război mondial a grăbit procesul, care se continuă încă în zilele noastre. Acestor probleme le sînt afectate ultimele șaptesprezece pagini, poate prea puține pentru a cuprinde în măsură suficientă complexitatea problemelor puse și rezolvarea lor în perspectiva epocalelor transformări contemporane. Epoca noastră are ca deviză dreptul la viață al tuturor popoarelor mari și mici în cadrul statelor lor naționale. Această realitate nu mai poate fi respinsă de nimeni, ea este ireversibilă. Formula *Commonwealth*-ului rezolvă oare problema în acest sens? Lucrul acesta îl va arăta doar viitorul. Lucrarea se termină aici.

Sînt necesare în încheierea acestei prezentări unele păreri personale și sugestii. Importanța lucrării, fapt amintit și în introducere, nu poate fi contestată. În lumina efortului autorului de a spune totul (deși lipsa unor probleme neesențiale nu ar fi știrbit prin nimic ansamblului, ci dimpotrivă) lucrarea dă răspuns multor chestiuni pînă acum puțin cunoscute publicului larg. De asemeni ea folosește profesorilor de istorie, studenților în specialitate, elevilor, dîndu-le primele noțiuni și indicații bibliografice de un deosebit interes pentru înțelegerea apariției, dezvoltării și declinului unuia din cele mai puternice imperii coloniale din lume. Este adevărat că o sistematizare mai strînsă a materialului ar fi adus lucrării o repartizare și mai judicioasă a datelor și faptelor pe fiecare emisferă în parte, fără salturile, cîteodată de neînțeles, de la Canada la problemele Asiei, apoi la Antile, pentru a se trece apoi la Australia și Noua Zeelandă cu scurte opriri la Africa (vezi p. 189—214, 224—265, 278—311 etc.).

Poate că o tratare pe perioade ar fi fost mai convenabilă în realizarea unei mai mari clarități decît a putut-o permite folosirea unor termeni convenționali (imperiu „vechi”. „nou”), susceptibili de altminteri de discuție.

Aceste cîteva observații și sugestii au fost făcute pentru a se da posibilitatea prezentării în condiții și mai bune a unei eventuale viitoare ediții. Ele nu dăunează cu nimic importanței lucrării, modului serios în care a fost concepută, originalității unor soluții găsite de autor în prezentarea unor evenimente. O frază clară, sugestivă, adeseori colorată, face lectura celei mai mari părți a lucrării ușoară. O poziție materialistă fermă și o mînuire adecvată a datelor dau o notă în plus de combativitate creatoare ce adaugă întregului nota veridică, indispensabilă. Este un pas temerar, meritoriu, care trebuie susținut și continuat.

Didi Rosenzweig